

РАЗВОЈ ПРАВОСУЂА У ПРВОМ СРПСКОМ УСТАНКУ НА ПОДРУЧЈУ ПОМОРАВСКОГ ОКРУГА

Апстракт О развоју правосуђа у Првом српском устанку на територији Поморавског округа мало се зна. У најкраћем речено, Правосуђе у овом периоду, како у Србији, тако и на овом подручју карактерише минимум прописа/који су спорадични/, лаичко суђење, елементи преког суђења, доминација обичајног права са елементима условљеним ратним приликама, изузетно поступање по службеној дужности, ограничена двостепеност и низ органа који су имали, или узурпирали право јуридикције. Оваква ситуација у правосуђу нужно је имала директан одраз на положај личности у кривичном поступку, јер су како поступак тако и казне одређиване према датим конкретним условима, а и према класном и друштвеном положају окривљеног.

Крај XVIII века обележава велику историјску прекретницу у борбама и животу српског народа у оквирима београдског пашалука. То је период када под утицајем постепених промена у односима друштвених снага ослободилачка борба српског народа узима нове размере. Насупрот слабљењу турског феудализма, најављују се у животу српског народа нови економски и друштвени односи, историјски прогресивнији. Поражен у својој борби за време последњег аустријско-турског рата / 1788-1791/, српски народ се супроставља турској власти својим новим односима који су највише карактеристични у промени услова феудалне зависности и самоуправних повластица, а то значи да елементи самоуправе српског народа у београдском пашалуку, формално признати или не, јачају под притиском економског и друштвеног развитка. А када је дахијска самовлада у првим годинама XIX века наметнула тешке дажбине, укинула самоуправне повластице и угрозила чак и голи опстанак народа и његових старешина, избио је устанак. Оружана борба српског народа која је започела 1804. године, отворила је нову етапу друштвеног и политичког развитка Србије.¹ Српски устанак против турске власти довео је до стварања независне Србије, значајне историјске етапе која је трајала до 1813. године.

Када се говори о правосуђу у том периоду, одмах на почетку се мора истаћи веома важна чињеница, а то је да се наша историографија о првом српском устанку много више бавила војним и спољнополитичком страном устанка, него историјом његовог друштва. Историчари који су до сада писали о устанку, су више пажње посвећивали бојевима у устанку, а осим тога њих су многовише привлачиле поједине истакнуте личности, велики људи устанка, а знатно мање поједине државно-правне, просветне и друге институције. Када је у питању територија Поморавског округа, на основу до сада објављених библиографских јединица, напред изнета констатација је много израженија, а то значи да о правосуђу у том периоду на овом подручју веома се мало зна и да нема објављеног ни једног наслова, чак ни поднаслова на ову тему.

Систем ограничене кнежинске и сеоске самоуправе, који се изградио током XVIII века и био потврђен ферманима султана Селима III 1793. и 1794. године обухватао је и извесне облике домаћег судства на нивоу села и кнежине. Те самоуправне повластице давале су кнезу кнежине овлашћења да на тој територији суди учиниоцима лакших кривичних дела и пресуђује спорове између сељака за којекакве ситнице, како је забележио Вук Караџић, и у обављању ове функције био је под надзором турских муселима и кадија. Док за сеоског кмета Вук је забележио да је судио сељацима само ако би га стране у спору позвале да реши неке несугласице, на пример онда када су се породице делиле, или када стока једнога уништи летину другога.

¹ Др М. Ђорђевић, Уставни развитак Србије у првом српском устанку, Београд, 1979, стр. 27.

Међутим, треба истаћи да ове самоуправне повластице нису важиле у варошима и паланкама у пашалуку. Тамо су управну и судску власт вршили искључиво турски органи.

Већ у самом почетку Првог српског устанка, устаници су фактички разбили турски управни и судски апарат, тако да се одмах поставила велика потреба за организовање нове управне и судске власти. Најпрече је било питање одржавање реда и мира у крајевима где тренутно није било војске.² Поремећај у управи и правосуђу у Првом српском устанку, у првим месецима 1804. године се одразио и у скоку криминалитета. Док је већина народа, присиљена да ступи у борбу против дахијског зулума била решена да жртвује и свакодневно жртвовала за ту борбу имање, породицу и живот, дотле су се били намножили они које је само страх од казне задржавао да прикрију своје злочиначке замисли, и ради њиховог остварења стали користити метеж и забуну. Долазило је до крупних кривичних дела и до замршених грађанских спорова, који нису решавани, јер није било судова. У таквој ситуацији старешине су преузеле на себе да врше те послове. Међутим, једно што старешина није било свуда, а друго, тамо где их је било, заузети пословима устанка, нису имали времена да ствари темељно истражују, затим је већина њих била наклоњена попуштању у извесним личним моментима / час рођаку, час пријатељу, час познанику, час чинећи услугу за услугу / и када су судили чешће се ствар свршавала на штету онога који је био у праву, него осудом правог кривца.³

Међу првим ослобођеним територијама у београдском пашалуку била је јагодинска нахија. Одмах по истеривању Турака из Јагодине, средином априла месеца 1804. године за прве старешине у слободној јагодинској нахији били су постављени Стеван Јаковљевић из Белушића и Милоје Тодоровић из Црнча.⁴

Да би учврстивили своју власт у народу, у немогућности да сами суде, Карађорђе и старешине крајем априла 1804. године на скупштини одржаној у Пећанима, код Остружнице одлуче да се одмах поставе судије по нахијама, које би у њиховом одсуству судиле народу. О тим првим постављеним судимама по нахијама Баталака у својој Историји српског устанка пише- „Истина је да су овом приликом судије на неки начин судије поистостављане, али народ, боље рећи људи, који су имали један на другога што тужити се, држали су – да су старешине власније од судија, па су зато опет старешинама на тужбу одлазили. И тако ове судије, готово су сад, у овом почетку беспослене биле.”⁵ Ово је разумљиво због тога што су старешине /кметови и кнезови сада и војни руковођици/ и раније имали право суђења, а у устанку су располагали далеко већом влашћу но раније, и имали пуну могућност принудног извршења донетих одлука.

После скупштине у Пећанима, у ваљевској нахији је извршен избор судија. У исто време Матија Ненадовић је саставио и прочитао неке прописе о кривичним делима који су усвојени, што представља први зачетак законодавне делатности. Да ли су ови прописи из ваљевске нахије примењивани и у другим нахијама није познато. Такође, није познато да ли су и у јагодинској нахији биле постављене судије средином 1804. године. Међутим, много је извесније да су у јагодинској нахији у првим годинама устанка судиле старешине- Вукоман Н. из Сабанте, Велисав Станојловић из Трешњевице, Петар Вукомановић из Сабанте, Јевта Кицовић из Бачине, Јевта Н. из Обрежа, војводе Стеван и Јован Јаковљевић из Белушића, војвода Милоје Тодоровић из Црнча, прота Милисав Дробњак из Рековаца, капетан Гаја Н. и Бошко Н. из Штипља, Марјан Јовановић из Ланишта, Милојко Н. из Јагодине, војвода Стеван Кора из Варварина, буљубаша Радован Н. из Бошњана, буљубаша Мијушко Н. и капетан Мијалко Шапоњић из Сиљевца, барјактар Милета Радојковић из Катуне, прота Стојан Протић из Варварина и игуман Никифор из Каленића.⁶ Како за Карађорђа и већину старешина из других нахија, тако и за већину наведених старешина из јагодинске нахије карактеристично је патријархално-деспотско схватање власти. Њихова власт искључиво се заснивала на њиховој сили и угледу задобијеном у рату са Турцима и на њиховом богатству.⁷

После победе на Иванковцу Карађорђе је сазвао Народну скупштину која је одржана 15. августа 1805. године у Борику, у београдском округу. На овој Скупштини изабран је „Правитељствујушћи Совјет Србскиј” у који су ушли представници нахија и то- Прота Матија А. Ненадовић из Бранковине, и Васа Велимировић из Љубинића за ваљевску нахију, Стојан Павловић за рудничку, Павле Поповић за београдску, Јован Протић за пожаревачку, Јанко Ђурђевић за смедеревску, Ђурица, а затим Милија Здравковић из Ресаве за ћупријску⁸,

² Др Бранко Петрић, Нека питања развоја правосуђа у првом српском устанку, Београд, 1979, стр. 38.

³ Лазар Арсенијевић-Баталака, Историја Српског устанка I, Београд, 1988. стр. 135.

⁴ Е. Цветић, Из историје старе Јагодине, Светозарево, 1988, стр. 33.

⁵ Л. Арсенијевић-Баталака, наведено дело, стр. 140.

⁶ Константин Н. Ненадовић, Живот и дела Кара-Ђорђа и његових војвода и јунака I, Беч, 1884, стр. 23-25.

⁷ Д. Папазоглу, Кривично право и правосуђе у Србији /1804-1813/, Београд, 1954. стр. 18.

⁸ Ђурица је био међу првима изабран за члана Совјета, међутим због не пријављивања неког убиства на подручју своје нахије био је искључен из Совјета средином новембра 1805. године, па је на његово место народ ћупријске нахије изабрао Милију Здравковића из села Ломнице, који је остао у Совјету до пропасти устанка 1813. године.

Вукоман Н. из Сабанте за јагодинску⁹, Аврам Лукић из Пожеге за чачанску, Василије Јовановић-Петроман за ужичку, а за секретара је изабран Божа Грујичић из Руме у Срему.¹⁰ По замисли Карађорђевој, основни задатак ново изабраног Совјета требало је да буде „па ти сви људи да се састану на једно место, да суде и пресуђују све веће распре и тужбе земаљске...“¹¹

Совјет је кратко време био у манастиру Вољавчи, затим у манастиру Боговађи, и најзад се сместио, крајем 1805. године у Смедереву, где је остао све до ослобођења Београда, јануара 1807. године. О раду Совјета у Вољавчи и Боговађи нема детаљних података, али је по даласку у Смедерево Совјет постао врло активан, нарочито у намери да спута Карађорђеву власт. Новоформирани Совјет имао је законодавну, управну и судску власт. Може се чак рећи, да је у почетку најоучљивија била управо његова судска функција. Судио је и као првостепени, и као другостепени – врховни суд.¹²

Судску власт Карађорђе је вршио у свим њеним функцијама. Он је иступао као иследни и првостепени судија, хапсећи и осуђујући људе, или као виши правосудни орган, наређујући, час овом час оном магистрату да некога пусти из затвора, или да у ислеђењу неког дела примени ова или она средства, или да за неко дело примени ову или ону казну, најзад као државни поглавар, он је опраштао казне и давао појединачне аместије. Карађорђу су људи, као највишем судији долазили када нису знали где још правду могу наћи. Он је и сам наређивао да му људе шаљу, када они нису хтели да се покоре одлукама других правосудних органа, не устручавајући се не само да изрекне, но ако треба и сам је извршавао најстрожије казне. Карађорђе је био судија, који је могао бити исто толико строг према својим најближим као и према непријатељима. Њему је, више него ма којој личности његовог доба у Србији, било пошло за руком да савлада у себи супротности између личног и општенародног, и управи их ка једном утврђеном циљу, због чега је у масама уживао дужан ауторитет и стрхопоштовање.¹³

Убрзо по оснивању, крајем новембра 1805. године Совјет шаље наредбу по свим нахијама да се изаберу судије за магистрат. Нахијске судије, по замисли Совјета су требале да сваком без разлике непристрасно суде по тадашњем обичају за суд и по чистој савести.

Да ли су у свим нахијама установљени магистрати /судови/, то се са потпуном сигурношћу не може рећи, али се може претпоставити да јесу. То подразумева да су магистрати основани и на овом подручју, у Јагодини, Свилајнцу и Ћуприји, која је била ослобођена крајем јула 1805. године. Међутим, у наступајућем периоду од 1806. године, која је најпознатија по ратним успесима у целом устанку и до друге половине 1807. године док су се водиле крваве борбе, скоро да ништа није рађено на даљем уређењу судова, шта више, према неким изворима из друге половине 1807. године може се закључити да је у току ратовања ослабила делатност Совјета и судова, јер највиђенији чланови Совјета у току рата нису стално седели у Совјету, јер су морали у борбу ићи и војске предводити.¹⁴

У таквој ситуацији старешине су све до 1808. године вршиле потпуно легално судску власт.¹⁵ То нас наводи да можемо са извесном сигурношћу да предпоставимо да су ћупријској нахији народу најчешће судиле старешине- Ђурица Стошић из Ломнице, Милија Здравковић из Ломнице, ћупријски кнезови- Марко Н. из Ћуприје, Милисав Обрадовић и Вељко Н. из Параћина, Милисав Н. из Медвеђе, војводе- Милосав М. Здравковић из Ломнице, Стеван и Милован Синђелић из Грабовца, капетан Илија Барјактаревих из Извора, ћумуркција Сава Илије Барјактаревих из Извора, буљубаше- Станоје Росић из Ћуприје, Ђура Н. и Шунда Н. из Војске, барјактар Стеван Кутула из Лешја и поп Станиша Н. из Црквенца.¹⁶

Према неким изворима, за председника свилајначког магистрата у том периоду био је постављен Стеван Синђелић, прослављени ресавски војвода. Колико се мало пажње у том периоду посвећивало другим стварима, осим војним, сведочи књига о Стевану Синђелићу у којој је забележено- „... Синђелић је пре лета 1808. године одвео на Делиград своје Ресавце и преузео команду над овим значајним устаничким утврђењем на

⁹ Вукоман Н. из Сабанте је умро 1807. године, после њега за члана Совјета из јагодинске нахије је изабран Велисав Станојловић из Трешњевице, који је 1811. године изабран за члана Великог суда народног. После пропасти устанка 1813. године побегао је у Немачку, а одатле прешао у Русију. Вратио се у Србију 1830. године и умро од куге 1837. године. /Лазар Арсенијевић-Баталака, наведено дело, стр. 113./

¹⁰ Константин Ненадовић, наведено дело, стр. 113.

¹¹ Др. Б. Протић, наведено дело, стр. 39.

¹² Др. Срђан Шарић, Историја српског правосудја, Београд, 1997. стр. 46.

¹³ Димитрије Папазоглу, наведено дело, стр. 15.

¹⁴ Миленко Вукићевић, Судови и њихово уређење за време устанка од 1804-1813. године, Полицијски гласник, г. I, бр. 30, Београд, 1905. стр. 291.

¹⁵ Д. Папазоглу, наведено дело, стр. 18.

¹⁶ К. Ненадовић, наведено дело, стр. 41.

јужном фронту. Имајући тамо поверљиве и способне људе, Синђелић је могао чешће долазити у Ресаву и вршити друге послове, а истовремено односити преобуку и храну својим борцима. Долазећи петнаестодневно он је могао, као председник свилајначког магистрата, решавати и бројне проблеме који нису били војне природе. Највише је било молби и жалби, а и тужби међу људима.¹⁷

После закљученог примирја 12. августа 1807. године у Слобезији између Русије и Турске и сукоби између Срба и Турака су нешто касније престали. У исто време у Србију је дошао руски политички агент Константин Константиновић Родофиникин. Престанком ратних сукоба створили су се услови да се Совјет, Карађорђе и старешине посвете више унутрашњем уређењу Србије. Већ средином августа 1807. године Совјет је уз присуство Карађорђа и Родофиникина донео одлуку да се напишу основне уредбе за земљу. Што је и учињено. То је управо био први нацрт устава и назван је „Основа правитељства Српског”. Овај документ веома је значајан, јер се њиме утврђује оно што се већ било дотле образовало у земљи. Кад је дошвен овај документ Родофиникин га је послао у Петровград да га цар Александар I потврди. Тражена царска потврда није дошла, али је нацрт написаног устава делимично уведен у живот. У члановима 6. и 7. овог пројекта било је регулисано питање судова и судске власти. Тако у члану 6. јасно се говори да се управитељ нахије поставља, и да је он уједно и председник нахајског суда. Чланови суда, који се овде називају саветници, народ је бирао на својим нахијским скупштинама. Према томе председници судова били су постављани, а судије биране. Над нахијским судом стајао је Правивителствујушчи совјет. Према члану 7. нахијски суд није имао право да окривљене на смрт осуди.¹⁸

Крајем 1807. године Основе правитељства српског почеле су да се примењују у пркси, односно уводе у живот. Тачније, 25. и 26. децембра 1807. године наименовани су чланови судова по варошима. Истога дана наименоване су судије и по селима. Затим је Совјет 28. децембра послао свим судовима у земљи упуства на српском језику штампана, којих ће се судије придржавати у правним и политичким питањима.¹⁹

О овом раду Совјета на уређењу судова помиње нешто мало и Вук Караџић. Он вели да је том приликом у свакој нахији постављен суд од три судије /председника и две судије/. Поред судија био је постављен и секретар. Овоме суду вели Вук могао је свакичовек тужити и војводу, и он је морао доћи на суд да се одговара. Ко овим нахијским судом није био задовољан, могао се тужити Совјету.²⁰

Родофиникин у свом извештају који је поднео главнокомандујућем, кнезу Прозоровском 9. новембра 1808. године о судовима у Србији у том периоду пише-

„ I. Сеоски суд

Овај суд састављен из једнога попа, кнеза или старешине сеоскога ио два до три кмета,које бирају сељаци. Они суде свакога празника пошто изађу из цркве. Ко решењем овога суда није задовољан он предстаје пред

II. Суд.

Овај је суд састављен од кнеза, два или три кмета и свештеника намесника. Ко решењем овога суда није задовољан, тај иде пред

III. Суд.

Овај је суд састављен од нахијског старешине, једног кнеза, три или четири кмета, једнога свештеника, свештеничкога намесника и протопопа. Они молиоци или парничари, који нису задовољни решењем овога суда иду пред Правитељствујушчи совјет, чије решење нико не може преиначити.

Осим ових судова, уређени су по свим варошима магистрати за суђење трговачких спорова. Ови магистрати врше и полицијску дужност по вароши.”²¹

У једном другом извештају, Родофиникин на месту где говори о законима који су у том периоду важили у Србији, он кратко каже – „Овде се сад суди по обичајима, а најбоље би било увести руске законе, изабравши од њих оне који би за овај народ најподеснији били.”²²

Запажање Родофиникина потврђује и Баталака у својој Историји српског устанка, где пише- „ Судове је Совјет био снабдео неким упуствима, али која су више упућивала судије да се човечно понашају према људима, који долазе на суд, него како да суде.”²³

¹⁷ Миша Милојевић, Ој војводи Сиђелићу, Свилајнац, 1995. стр. 9.

¹⁸ Миленко Вукићевић, наведено дело, стр. 292, 298.

¹⁹ Исто, стр. 299.

²⁰ Вук Караџић, Грађа I, стр. 67.

²¹ М. Вукићевић, наведено дело стр. 307.

²² Исто, стр.315.

²³ Л. Арсенијевић-Баталака, наведено дело, стр. 287.

У намери да сузбије самовољу старешина, учврсти законитост у земљи и да магистратима искључиву власт, у том циљу Совјет је издавао наредбе старешинама нахија. Карактеристична је једна таква наредба од 10. октобра 1808. године, која гласи-

„Старешинама пак свима објављује се, да се ни један усудио није, човека без суда убити, осим хајдука који се одметнуо, а други макар што да скриви да се преда суду. У којим местима магистрат има, да се нико усудио није тому на пут стати, они људи кои су у магистрату под заклетвом, да суде по правди и по савести својој, да им нико на пут не стане.”²⁴

Из наведене наредбе може се закључити да су у овом периоду старешине још увек судиле, па и убијале, без обзира на постајање магистрата.

Током 1808. године отворени су магистрати по многим варошима, али се из предходног документа може закључити, да нису још увек били у свим варошима у Србији отворени.²⁵

О томе како су били уређени магистрати у том времену најбоље сведочи сачувано „Урежденије” Совјета са суд вароши Ваљева издато 1. јануара 1809. године у 14 тачака. Тим документом уређује се – састав суда /ко су судије/, начин и место доношења одлуке, приступање суду, однос старешина и грађана према суду, једнакост суђења, право суда да изриче све врсте казни, стим да више од 50 батина несме досуђивати, а теже кривице да шаље или Карађорђу или Совјету, приходе суда, број извршних органа /пандура/ и стварна и месна надлежност. У „Урежденију” се ништа не спомиње о доказима, већ доказивање је било и надаље препуштено дотадашњој пракси, савести судија и обичајима.²⁶

Нема података да је сличан докуменат /Урежденије/ био послат од стране Совјета и другим судовима, осим неких наговештаја за пожаревачки магистрат. Ова и још неке чињенице наводе нас на закључак да су и остали судови /магистрати/ имали слично уређење.²⁷

У то време /1809. година/ дешавало се да и сам писар магистрата изрекне пресуду, која се одмах извршавала.

Самовласним старешинама, писао је Родофиникин крајем 1807. године, које нико не кажњава, допада се овакво стање у земљи, какво је данас и нимало не желе да виде земљу уређену и да се у њој поставе закони, којима би се они морали покоравати.²⁸

Мало је било старешина код којих је осећање правичности преовладавало над њиховим личним интересима, као што је то, на пример био ресавски војвода Милија Здравковић. О њему као старешини и судији и начину како је суђено у његовој нахији/ћупријска нахија/, Нићифор Нинковић, његов писар, у свом рукопису под именом „Жизниописание мое 1807-1842” /Рукопис се чува у Народној библиотеци у Београду, р.бр. 155./ поред осталог пише – „..... Крајем 1810. године док сам служио код ресавског војводе Милије Здравковића... он је био благе нарави, кротка разговора и расужденије његово противу кривца врло зрело је. И кога је год тај човек пресуђивао без сесија његових свију кметова и буљукбаша није ником суд учинио. Доста сам га пута питао- Господару Милија, ја код колико сам војвода до сад био, и пак од других писара мога еснафа слушао да они никога не питају, већ како им глава занесе онако ће учинити, па било право било криво. „Е мој ћато, рече ми он, то су сви луди и бесни војводе који не смишљају на бога и браћу своју, и то нису војводе но прави разбојници... а сваки ће овај и пред богом и пред народом презрен и мрзак бити. А ја то нећу. И кад ја са мојим старешинама какву пресуду учиним, и они рекну- Тако смо за право нашли, иако је пресуда његова тешка, то се ја њима опет молим да му се што олакша, пак после им рекнем- Браћо моја и господо моја, како сте ви за право нашли нека тако буде, но мотрите ако би наша пресуда неправедна била то ће мо онда и богу згрешити и оног и оног кривца може род његов правицу тражити, па после да не рекнете ви- то је наш господар сам пресудио, -па да се ја у омразу стављам, пред родом њиним и Господара Ђорђем...”²⁹

Овакво стање у судству у устаничкој Србији задржало се до 1811. године. Да је судство било стална брига устаника, потврђује и његова реорганизација спроведена одлукама скупштине одржане јануара месеца 1811. године и која се најбоље осликава у Деловодном протоколу Карађорђа Петровића 1812-1813. године. По овој реформи, постајали су тада у Србији сеоски судови, магистрати у појединим варошима и за целу земљу, Велики вилајетски суд у Београду, са јасно утврђеним надлежностима.³⁰

²⁴ Др Б.Петрић, наведено дело, стр. 40.

²⁵ Миленко Вукићевић, наведено дело, стр. 307.

²⁶ Др Б. Петрић, наведено дело, стр. 39.

²⁷ Миленко Вукићевић, наведено дело, стр. 324.

²⁸ Д. Папазоглу, наведено дело, стр. 19.

²⁹ Исто, стр. 30.

³⁰ Миленко Вукићевић, наведено дело, стр. 340.

У Велики вилајетски суд, који је још називан само Велики или Народни суд, били су изабрани- Илија Марковић из Грушића /шабачка нахија/, за председника, који је усто време био и министар правде, Јанко Ђурђевић, члан, из Конске смедеревске нахије, Павле Поповић, члан, из Вранића /београдска нахија/ и Велисав Станојловић, члан, из Трешњевице /јагодинска нахија/. Нешто касније, 8. фебруара 1811. године за секретара постављен је био Гаврило Николајевић из Аустрије.³¹

У састав сеоског суда улазили су кметови и кнез и исти је и даље имао право да расправља ситније спорове сељака, да одређује колико која глава у селу има да плати порезе, да хвата крадљивце и да их шаље магистрату, исто тако и убице и оне, који отимају девојке на силу, да наплаћују дуг од људи према магистратским пресудама, да гоне хајдуке и да јављају магистрату за све што се у селу догоди, било добро или зло, затим да постављају сеоске страже због хајдука, објављују пресуде и решења магистрата својим сељацима, као и одређене тарифе по којима се смело продавати пиће и хлеб, и у исто време старати се да се те тарифе спроводе у дело.³²

После спроведене реформе из 1811. године, на основу докумената из тог периода може се са извесном сигурношћу рећи да у устаничкој Србији више не постоје ни нахијски, ни кнежински судови, и да су магистрати добили много већи значај и као судска, а до извесног степена и као полицијска власт у земљи.

На основу до сада познатих извора, а посебно Деловодног протокола Карађорђа Петровића 1812-1813. године, са одрђеном сигурношћу може се узети за извесно да је у устаничкој Србији било двадесет и шест магистрата, смештених у управним и административним средиштима. Међу тим местима на подручју садашњег Поморавског округа у којима су 1811. године били основани магистрати су Јагодина, Параћин и Ћуприја.³³

Према „Наставленијама” датим од стране Врховног Војводе Георгија Петровића и Совјета појединим војводама 11. јануара 1811. године³⁴, војводе су морале у договору са својим кметовима из нахије изабрати по три кмета за судије у магистратима и по једнога писара, па те људе послати у Београд Совјету, где би примили упуства и поруке, како да суде.³⁵

Немају се поуздани подаци о изабраним судијама у магистратима у Јагодини, Параћину и Ћуприји. У Деловодном протоколу Карађорђа Петровића под нумером 761 помиње се Ђура преседател магистрата ћупријског, коме се наређује да врати одузету ливаду старцу Миленку.³⁶ Даље у Протоколу под нумером 914. помиње се писар јагодинског магистрата Петар Бошковић.³⁷

Треба истаћи и чињеницу да су магистрати деловали као судови и као полицијске власти. Према протоколу шабачког магистрата, Деловодном протоколу Карађорђа Петровића и протоколу писма М. Ненадовића види се да су магистрати расправљали све грађанске и кривичне парнице дотичне вароши. Магистрат је судио и расправљао о отмици девојака, о деоби, о злоупотребама старешина, давао тапије на земљу, куће и воденице, чувао новце умрлих којима се назнају наследници, расправљао и пресуђивао о наследству, затим је судио и пресуђивао о крађама, вршио поравњања, посредовао у породичним расправама, решавао о усиновљењу и друго.³⁸

Као полицијски органи, магистрати су призивали дужнике, издавали пасоше за кретање људи, за продају стоке, хватали злочинце и хајдуке, држали их у апсу, ограничавали кретање страном толмачу, хватали и испитивали шпијуне, установавали која лица избегавају војну обавезу, надзирали трговину с Турском, поготову продају соли и коња, што се најстрожије бранило, и слично. Поред ових послова магистрати су се старали о подизању магацина, сејању жита, куповини јечма, пасуља и жира, надокнади чиновницима, слању мајстора на потребна одредишта, подизању магистратске зграде и уређивању самих магистрата.³⁹

Ако пресудом магистрата није била задовољна која парнична страна, могла је своју жалбу упутити Совјету. Исто тако ако неко није хтео да пристане да испуни што магистрат пресуди, Совјет је био дужан то извидити.⁴⁰

³¹ Константин Ненадовић, наведено дело, стр.11.

³² Миленко Вукићевић, наведено дело, стр. 340.

³³ Деловодни протокол Карађорђа Петровића 1812-1813, Крагујевац-Топола, 1988, стр.198.

³⁴ Таква војводска диплома додељена је и кнезу Јевти Станковићу из јагодинске нахије.

³⁵ Миленко Вукићевић, наведено дело, стр. 340.

³⁶ Деловодни протокол, Но 914.

³⁷ Исто, Но 914.

³⁸ Миленко Вукићевић, наведено дело, стр. 340.

³⁹ Деловодни протокол Карађорђа Петровића, стр. 199.

⁴⁰ Исто, Но 652.

Чланове магистрата могао је мењати са своје дужности Врховни Вожд, па постављати на друге, или пак у потпуности га удаљити од државне службе, чак и кажњавати..

Што се тиче плате чланова магистрата и магистратских писара, оне су биле- чланови окружних магистрата имали су годишњу плату од 400 гроша, а од десетка добијали су храну по 500 ока жита и по једно говече. Писари су имали годишњу плату од 365 гроша, а од десетка 500 ока жита и једно говече.⁴²

О току судског поступка у време Првог српског устанка нема довољно података, на основу којих би се могао тачно реконструисати цео поступак. Међутим, из сачуваних извора се види да је поступак био усмен, јаван и непосредан. Треба истаћи и чињеницу да се судови нису придржавали иако малобројним тада важећим прописима. Напротив, и сам Совјет који је понекад и непосредно судио, није се у свом раду придржавао оних начела, која је судовима постављао.⁴³

У поступку пред судом у Србији за време Првог српског устанка употребљавани су како рационални, тако и ирационални докази, а то су најчешће били- заклетва, заклетва кмета у косрист странке, заклетва путем коцке, сведоци, признање, јавна исправа, спољашни знаци и свод /кога срећемо још у средњем веку у Душановом законуку/.

Заклетва се користила као доказ пред судом да тужени није извршио кривично дело и то само онда када није било других доказа. Она се полагала пред судом на Јеванђељу, метнувши на њега три прста.⁴⁴

Често пута заклетву су полагали сами кметови да њихов сељанин није учинио кривицу. На основу таквог јемства кметова тужени је ослобађан сваке одговорности, без обзира на тежину дела. Када се деси случај, да ни једна парничка страна није била у стању да докаже оно, што тврди, већ обадве траже заклетву, тада је суд бацао коцку, па на коју падне коцка, она се страна заклињала.⁴⁵

Сведоци су саслушавани, како у грађанским тако и у кривичним предметима, било уз заклетву било без заклетве.

Признање туженог био је довољан доказ за одлуку суда, тако да се након признања није даље ништа испитивало. Признање је могло бити слободно, и обично је било слободно у мањим стварима, али је могло бити и изнуђено. Изнуђивање исказа углавном се практиковало код хајдука и разбојника, или ако кривац сам није хтео признати дело, а све околности су указивале да га је он чинио.

Јавна исправа пред судовима онога времена такође је била довољан доказ за судије и то су углавном биле- облигација, тапија или који други писани акт сеоске власти или магистрата.⁴⁶

За време Првог српског устанка свод се користио, углавном код крађе стоке. Свод се састојао у томе, што је онај, код кога је нађено украдено грло стоке, морао да покаже, односно докаже, од кога је купио или на други савестан начин прибавио спорно грло. Тако се ишло од лица до лица, све док неко лице није остало без доказа да је украдену ствар на савестан начин прибавило.

У циљу разјашњавања противуречности између странака у поступку пред судовима практиковано је и суочавање.

Као докази на суду узимани су и спољашњи знаци као на пример убој, модрице и друго. При крађи, ако је крађена ствар нађена у кући окривљенога и тд.

Треба на крају истаћи да код коришћења рационалних и ирационалних доказа у кривичном поступку за време Првог устанка, окривљени је могао да буде осуђен за дело које није извршио и обратно, да буде ослобођен за дело које је стварно извршио, и то због тога што је суд препуштао странкама доказивање, а он био пасиван арбитар, и што се није тражила матријална истина, већ се задовољавао формалном истином уз диспозицију странака.⁴⁷

У првим годинама устанка, односно у првим судским правилима налазимо смртну казну, мртву шибу, телесну казну, стрељање и новчану надокнаду. Са бољом организацијом судова и њиховим развитком и разне су се казне примењивале, особито током 1809, 1810, 1811, 1812 и 1813. године. Почев од најблажих до најстрашнијих и најстрожих, казне у том периоду су биле-

1. Новчана казна, ређе се примењивала, и то углавном на клетвенике, за злостављање, за нетачну меру хлеба и за кријумчаре. Ова казна често је пута примењивана комбиновано са телесном казном,

⁴² Миленко Вукићевић, наведено дело, стр. 363.

⁴³ Б. Петрић, наведено дело, стр. 43.

⁴⁴ М. Вукићевић, наведено дело, стр. 378.

⁴⁵ Исто, стр. 378

⁴⁶ Исто, стр. 379.

⁴⁷ Др Б. Петрић, наведено дело, стр. 47.

2.Телесна казна, примењивана је за разне кривице, а састојала се у батињању. Према значају кривице примењиван је број батина. Често пута сусрећемо телесну казну у комбинацији са казном затвора,

3.Затвор или хапс, ова је казна ређе примењивана и то углавном због злостављања жене, за убијање стоке и друга бахата понашања. Затвор с оковима примењиван је за нехотично убиство, исто тако и на онога, који је потегао пушку или нож, па само повреди, а не убије. Казна затвора се по некад могла заменити новцем.,

4.Робија, у Београду, у тврђави његовој, постојао је за време устанка некакав казни завод, у коме су људи, осуђени на робију, казну издржавали,

5.Лишење чина, ова казна употребљавана је само према старешинама и чиновницима онога времена,

6.Расељавање, овом казном кажњаване су углавном породице хајдука, које власт није била у стању да похвата,

7.Мртва шиба, примењивана је углавном на војне кривце, хајдуке и убице и понекад је смртна казна замењивана овом,

8.Смртна казна, ова казна употребљавана је врло често за прекршаје као што су- за силовање деце, за буђење у војсци, за убиства, за хајдуковање, за опасну крађу, за девојку која роди без мужа дете, па га удави и она је извршавана мачем,сабљом или пушком. Постојала је и смртна казна која је извршавана вешањем, што је давало смртној казни понижење. Вешања су досуђивана за рушење мира на граници, за убиство, за хајдуковање и за шпијунску делатност,

9.Бацање у воду, ова казна примењивана је у првим годинама устанка и представља остатак старог законодавства. Ова казна више се користила да се дође до доказа, него као казна. Како пише Вук Караџић, Карађође је употребљавао бацање у воду као доказ да сазна која је жена вештица, а која не,

10.Вађење очију, ово је казна коју сусрећемо у средњовековном законодавству у Србији и Византији, али и у Првом српском устанку. /Карађорђе је наредио да се тако казни човек који је похарао слепце/,

11.Пребијање руку и ногу, и ова страшна казна пореклом је из средњег века и примењивана је на шпијуне у Првом српском устанку.⁴⁸

Треба истаћи да у време Првог српског устанка поред световних постоје и црквени или духовни судови. У прво време, кад су успостављени ови судови по ослобођеним крајевима, они су расправљали углавном само поједине предмете канонске природе. После 1807. године Совјет и Скупштина се старају да заведу црквене судове и на подручјима где их до тада није било. У већ познатом извештају Родофеникина од новембра 1808. године наведен је кратак опис духовних судова који су у то време постојали. Тај кратак опис духовних судова гласи- „За црквене послове, односно за понашање свештеника, за школе, за развод и женидбу уређено такође три суда-

И суд

Овај суд састављен је од намесника, два свештеника и два кмета.

II суд

Овај суд састављен је од протопопа, једног намесника, двојице свештеника, једног кнеза и двојице кметова.

III суд

Овај пак суд састављен је од архијереја, двојице протопопа, двојице намесника, двојице свештеника, једног начелника нахије, два кнеза и два кмета, и најпосле ко овим судом није задовољан могао је поднети жалбу Правитељствујучем совјету.”⁴⁹

Из овога се јасно види да је духовни суд био лоциран у ондашњем срезу, кнежини и у ондашњој епархији. Први се суд састојао од пет чланова, други од седам, а трећи /епархијски/ од девет чланова.

О тачном делокругу ових судова тешко је говорити, али из описа који је Родофиникин дао може се закључити да су ови судови имали под собом школе, да су водили бригу о владању свештеника и да су расправљали спорове око женидбе и друге брачне парнице. Међутим, неки други извори сведоче да није била јасно обележена граница између надлежности световних и духовних судија.

⁴⁸ Миленко Вукићевић, наведено дело, стр. 380.

⁴⁹ Исто, 325.

О постојању и функционисању духовних /црквених/ судова на нашем подручју у периоду Првог српског устанка нема конкретних извора, али је скоро сасвим сигурно да су постојали /то потврђује велики број живих манастира и цркава/, док о њиховом делокругу, саставу и начину суђења веома мало се зна.

У најкраћем речено, Правосуђе у Првом српском устанку, како у Србији, тако и на овом подручју карактерише минимум прописа, лаичко суђење, елементи преког суђења, доминација обичајног права са елементима условљеним ратним приликама, изузетно поступање по служеној дужности, ограничена двостепеност и низ органа који су имали, или узурпирали право јурисдикције.